

ВИДАННЄ СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ.

Др. ІВАН КРИПЯКЕВИЧ.

Українське військо

КОРОТКИЙ ІСТОРИЧНИЙ НАРИС

З МАЛЮНКАМИ.

ЦІНА 40 СОТ.

ВІДЕНЬ, 1916.

НАКЛАДОМ „СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ“

З друкарні Адольфа Гольцгаузена у Відні.

UKRAINISCHE NACHRICHTEN

(Mitteilungen d. Bundes zur Befreiung d. Ukraina)

Орган Союзу визволення України.
Виходить у Відні раз на тиждень.

Одинокий український тижневник у німецькій мові всеукраїнського, самостійницького й безпартійного напрямку.

Редакція: **Wien, VIII., Josefstädterstr. 79**
II. Stiege, Tür 19. — Адміністрація: Tür 6. — Tel. 13430.

ВІСТНИК СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ

.....
Орган Союзу визволення України.
Виходить у Відні раз на тиждень.
.....

Одинокий український тижневник всеукраїнського, самостійницького й безпартійного напрямку.

Редакція: **Wien, VIII., Josefstädterstraße 79**
II. Stiege, Tür 19. — Адміністрація: Tür 6. — Tel. 13430.

ВИДАННЄ СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ.

Др. ІВАН КРИП'ЯКЕВИЧ.

Українське військо

КОРОТКИЙ ІСТОРИЧНИЙ НАРИС

З МАЛЮНКАМИ.

ВІДЕНЬ, 1916.

НАКЛАДОМ „СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ“

З друкарні Адольфа Гольцгавзена у Відні.

Козацьке військо в поході.

І. Княжі часи.

Початки українського війська, правильної воєнної сили, сягають VIII—IX віку. Не мали ще славянські війська старшини попередніх віків, — воно витворилося щойно в часі великих походів українських князів, що починаються коло 800 р. Хто дав початки тій організації, про се можемо тільки здогадувати ся. Перше ім'я українського полководця є Бравлин; він на початку IX в. напав з своїм військом на полудневе побережжя Криму. Військо тих часів носить назву дружини. Се були вибрані сили споміж місцевого населення, що спеціалізувалися у воєнних ремеслах; члени дружини звичайно побіч війни віддавали ся тільки торгівлі, бо в тих небезпечних часах лише вояк міг бути купцем. Оружна сила київської держави від початку стояла на услугах економічної політики князів і всі воєнні походи мали на цілі оборону торговельних інтересів України.

Розвиток української оружної сили поступав дуже скоро. Дружини збільшалися не тільки місцевими людьми, але також ватагами північних вояків, славних Варягів-Норманів.

В цілій могутності показало ся наше військо в походах на Чорне море й під Константинопіль. Бо тодішні князі не вдоволили ся сухопутньою армією, але до успішної боротьби в далеких сторонах витворили флоту, що мала служити й воєнним і торговельним цілям. В поході Аскольда та Дира на Царгород 860 р. ся флота числила 200 великих човнів, що могли помістити 10.000 людей — велику силу на ті часи. Завдяки тим походам Чорне море, що до того часу було виключно областю грецького мореплавства, перейшло під супремачію української флоти й перейняло назву Українського моря, бо „тільки Українці там плавають“.

Як великі полководці вславили ся незабаром князі Олег (до 914) й Ігор (914—946). Вони дали українській експанзії рішучий напрям на Чорне море, а побіч сього пробували здобути для української торгівлі нові території над Каспійським морем. В тих походах українська армія зросла незвичайно. В поході Олега на Каспійське море 913 року було 500 човнів, з котрих кожний містив 100 людей; про Ігореве військо, що пішло 944 р., дійшли легендарні подробиці, що воно доходило до числа 900.000, були в ній слони й ин.; так само пересадні грецькі вісти, що під Константинополем 941 р. Ігор мав аж 10.000 човнів!

Своїх попередників перевисшив славою Святослав (960—972). Він лишив ся в пам'яті наших і чужих літописців як взір князя-лицаря, що власним прикладом учить військо сповняти обов'язки. „Коли князь Святослав виріс і став мужем, почав збирати багато хоробрих вояків, бо й сам був хоробрий і легкий, ходив, як леопард, і багато воював. Не возив з собою возів, ні казана, анї не варив мяса, тільки, порізавши тоненько чи конину, чи воловину, пік на вуглях і так їв; не мав і шатра, а підстелював на спання підклад, а в голови сідло, — такіж були й вояки його“. Святославова політика йшла слідами Олега й Ігора, — він також намагав ся розширити українське панування над побережем Каспійського моря й укріпити свою власть на Чорнім морі. Щоб обезпечити посідання західного Чорного моря, він підійняв походи аж до

Болгарії; про тодішні збройні сили київського князя доносять грецькі літописи, — військо доходило до 60.000, а в боротьбі брала участь й українська фльота, що зайняла долішній Дунай.

Мирова політика Володимира Великого (979—1015) та Ярослава Мудрого (1019—1054) не служила розвитку воєнних сил; обидва князі повернули працю суспільності на поле внутрішньої культури, не наміряли походів на чужі території. Війни, які вели оба князі, мали на меті тільки оборону або усталення границь; до сього вистарчало місцеве військо так, що можна було розпустити наємних Варягів. Також фльота вийшла з уживання; останній похід на Царгород відбув ся 1040 р. Але й тодішнє військо було ще досить сильне, коли всі війни, як напр. проти Польщі, були щасливі. Все-таки й сі часи не були без значіння для нашої військовости. Володимир дав почин до великих фортифікаційних робіт. Ще в часах Святослава розпочали ся на Україну напади дикої орди з Азії — Печенігів. Сей ворог не мав постійних осель, ховав ся в степу й частими докучливими походами мучив населення України; боротьба з ним була дуже тяжка, бо не можна було знищити його одним великим походом, але треба було держати в постійній обороні широкі границі. Володимир перший розпочав плянову працю для забезпечення границі від степу. Заложено ряд городів на полудні, що мали боронити приступ до Києва; городи получено високими валами, на яких стояла сторожа. Саму столицю скріплено новими фортифікаціями. Се дало можливість боронити успішно працю заселених околиць перед небезпекою зі степу.

Нещасливий поділ України, що настав по смерті Ярослава (1054 р.), поділив також воєнні сили держави. Се мало очевидно дуже сумні наслідки й для держави й для армії. Загинули давні широкі воєнні пляни, одноцільні змагання, успішні походи, — прийшли дрібничкові спори та війни. Небагато тоді можна знайти великих діл і великих людей. Всі воєнні походи мають тоді відпорний характер. На першій місці стояла боротьба зі степом, — з новою ордою Половців. Найславнішим полководцем був Володимир Мономах (1113—1125),

що майже цілий свій вік перебував на полі серед боротьби з диким противником, руйнуючи партизанською його полки. В його сліди вступав молодий Ігор Святославич, оспіваний „Словом о полку Ігоря“; славним войовником був також Мстислав Удатний. Але ті змагання одиниць небагато могли зробити супроти недостатчі єдності між князями. Коли врешті прийшла татарська буря і князі на хвилю отямилися та злучили свої війська, — було вже запізно; поразка на Калці

Київське військо (з життя Бориса й Гліба).

показала, що більшість воєнної сили не годиться до війни з ворогом.

В Галичині воєнна сила стояла краще, ніж в інших землях. Уже перші Ростиславичі змогли побідити велике угорське військо під Перемишлем 1099 р., — незвичайний успіх молоді династії. Всі пізнійші галицькі князі дбали про добре військо, бо кругом мали ворогів — з заходу Польщу, з полудня Угорщину, а з півночі Литву, від сходу різних українських князів; крім сього ще й місцеве боярство підносило голову й треба було здержувати його оружною силою.

Організаційним талантом на воєнній полі вибивали ся також перші Романовичі. Роман (1199—1205) в часі недовгого свого князювання досягнув незвичайні успіхи — зайняв Київщину, побив Половців, ходив на Литву та Польщу, — здобув собі ім'я „самодержця української землі“. На жаль не дійшли до нас ніякі подробиці з його мілітарної діяльності; в літописи задержав ся тільки уривок якоїсь пісні про Романа; „Кинув ся він на поганих, як лев, сердитий був, як рись, нищив їх, як крокодил, переходив їх землю, як орел, а хоробрий був, як тур“... Більше знаємо про його сина, короля Данила (1205—1264). По смерті батька молодий князь лишив ся без держави, бо Польща й Угорщина поділили Галичину між себе, а горде боярство не хотіло признавати своєї династії. Данило мусів мати незвичайні особисті прикмети, коли опущений всіми серед ворожих сил зумів стягнути собі військо та з ним поволі відбирав ворогам город за городом, село за селом, — аж вкінці утвердив ся на своїй батьківщині. Його талант показав ся в ще яснійшій світлі, коли цілу Україну зруйнували Татари; тільки він один зміг захистити своє князівство й скріплене віддав наслідникам. З подробиць його діяльності важні фортифікаційні роботи, що розмірами може не дорівнюють Володимировим, але перевищають їх з технічного боку. Данилови завдячували початок такі города, як Львів і Холм, а певно й більше нам незвісних; сліди тих укріплень, як славні Данилові вежі коло Холму, перетривали століття. В тих часах галицькі міста стали могутніми твердинями, будовані на західний спосіб, будили подив навіть у чужих. Часи Данила мусіли бути епохою в фортифікаційній штуці в нас; його наслідники йшли тим самим шляхом і се рятувало Галичину перед чужим завойованнем.

Кінчаючи огляд розвитку воєнних сил на старій Україні, треба сказати ще дещо про устрій війська, його вигляд і прикмети. Крім властивого війська — дружини до оборони землі належало загальне ополчення, що збирало ся відповідно до потреби. Вождом був звичайно сам князь; заступали князя бояри-урядники з ріжними титулами, як тисячний, дворецький

і ин. Зброя була ріжна: до нападу служив спис, меч, топір, лук зі стрілами та сагайдаком, для оборони — щит, властива зброя і шолом. В деяких городах були склади зброї навіть для загального ополчення і табуни коней до війни. До походу скликували трубами; в часі війни вживали й прапорів, — на жаль не знаємо, з якими знаками; тільки в Галичині почав ся уживати як герб золотий лев на синім полі.

Давнє наше військо під добрим проводом лицарських вождів набрало ся цінних прикмет,—витривалости, хоробрости, почуття чести й патріотизму. Чуємо про се в походах Святослава на Болгарію; коли князь найшов ся в небезпеці, кликнув до війська: „Уже нема куди діти ся нам, хоч не хоч мусимо стати против них, отже не зробім сорому українській землі, поляжмо тут кістьми своїми! Мертвому нема сорому, а як побіжимо, то буде нам сором! Не втікаймо, а станьмо кріпко! Я піду перед вами, як поляже моя голова, тоді промишляйте самі про себе!“ Тоді вояки крикнули: „Де, княже, твоя голова поляже, там і свої зложимо!“ Такі самі настрої двіста літ пізнійше віддає „Слово о полку Ігоревім“, коли описує крицеві полки лицарів, у шоломах виколисаних, кінцем списа викормлених, що раді головами лягти за землю українську...

II. Початки козаччини.

Козаки (сучасна гравюра).

Стара наша армія упала з занепадом давньої української держави. В Галичині по першій польській окупації 1340 р. довго йшла ще боротьба за самостійність галицького князівства й серед неї вигинули останки нашого війська, а наші кріпости мусіли прийняти чужі залоги. Завзятою

обороною вславився 1352 р. Белз, котрий сильно укріпив місцевий воєвода, — між иншим напустивши води в рови навколо замку. В середньо-українських землях, що дісталися під панування Литви, наше військо поволі перейшло під управу литовських великих князів. Литва не змняла основ давньої організації, але забезпечила собі військову повинність таким способом, що всіх посідачів земельних посілостей зобов'язала до служби в велико-княжім війську. Позатим литовські князі ввійшли зовсім в обов'язки давніх українських князів, так само укріплювали давні твердині, робили походи на Татар і ин.

Литовське панування на Україні до 1569 р. безперечно не в однім посунуло наперед організацію воєнної сили в нас. Але найголовніша, найбільше цінна з військового погляду наша організація — козаччина, повстала майже без участі центральних властей, одною тільки самопомічю народа.

Сумні відносини українських степів під татарськими нападами примушували населення пограничних околиць зброїтися на власну руку. Коли селянин іде в поле орати, — при поясі має меч, а на плечах рушницю, — пише сучасник. Хлібороби мусіли будувати собі на степах криївки в землі, неначе малі замки, де знаходили захист перед ворогом; рибалки, що йшли на ловлю, мусіли організувати ся в уоружені ватаги. Але се не було ще військо. Хто з тих неправильних ватаг зумів зложити постійні відділи, хто був першим організатором козаччини, — про се не знаємо нічого певного. Деякі заслуги мали в тім українські пани, як Остап Дашкевич, Дмитро Вишневецький, Богдан Ружинський, що могли принести в степи вірці новійшій військовості, — але їх участь була тільки випадкова, а властиво січова армія творила ся незалежно від них. Заслугою Вишневецького є те, що на Хортиці укріпив уперше замок й обсадив його козацькою залогою.

При кінці XVI в. виступають уже на чолі козаччини полководці, що самі почувають ся козаками. Але хоч сі перші гетьмани були добрими організаторами мас, їх стратегія не стояла надто високо. Криштоф Косинський (1591—1593) зумів зібрати коло себе тисячі повстанців, кинув переполох на

далекі околиці, але не міг оперти ся шляхетському ополченню. Наливайко, добрий вояк, знаменитий пушкар, був радше кондотером, ватажком, що боров ся для здобичі, — не доставало йому прикмет великого вождя. Грицько Лобода (1593—1596) був ще найбільше з усіх представником доброї запорозької школи, але й він не зміг стати паном положення. Перші війни з Польщею 1591—1596 р. скінчили ся для козаків поразками. Але не були вони й без усякої користи для розвитку козацької військової; тоді вперше пробували козаки вести боротьбу на кілька фронтів, кількома корпусами, не тільки одним відділом; тоді також випробували на різних теренах операції табором, — славний запорозький спосіб оборони. Воєнні сили, якими розпоряджала козащина в тих часах, доходили до 10.000 доброго війська.

Незвичайне значіння в початковій козацькій організації мала діяльність Сагайдачного (1610—1622). Воєнної штуки він учив ся на Запорозжі й там набрав ся тих прикмет, за які славили його навіть Поляки: в боротьбі не цінив життя, сам шукав небезпеки, в битву йшов перший, уступав останній, в таборі був сторожкий, мало спав і зовсім не пив. Коли став гетьманом, для козащини настала нова епоха розвитку. Козаки за його спонукою кидають передчасну опозицію проти Польщі, а звертають ся проти Татар і Турків і в огні війни з бусурманами сталять свої сили на будучність. Ініціативі Сагайдачного треба приписати незвичайний розвиток козацької фльоти на Чорнім морі. Ся нова українська фльота початками сягає середини XVI в., коли то перші козацькі човни появили ся на давнім „Українським“ морі, — але могутній зріст і великі успіхи нашої морської сили приходять аж на часи Сагайдачного. Козацькі чайки, коли їх порівняти зі звичайними воєнними кораблями, — були мініатюрних розмірів, довжиною не доходили до 20 м., а могли помістити 50—70 людей; цілим їх набором були легкі гармати в числі 4—6, а залога мала тільки рушниці і шаблі. І щодо числа човнів фльота також була невелика, бо в поході рідко переходила 100 човнів. Тими невеликими кораблями виправляв ся Са-

гайдачний на море й доказував неймовірних діл: знищив Трапезунт і Синопу в Малій Азії, де від 300 років не бував ніякий ворог, здобув Кафу, ринок невольників, палив передмістя Царгорода. Треба подивляти сміливість вождя й виробленість війська, що додержувало йому місця у таких замислах. Сагайдачний держав військо в залізнім послуху й карав смертю за провини; може від нього взяв початок звичай, що в поході не

Запорозький корабель.

вільно пити горівки ні інших трунків — під карою смерти. Турки не могли надивувати ся хоробрости козаків і їх літописці кажуть, що „не знайти на цілім світі людей сміливіших, які менше бояли ся-б смерти, — люде, обізнані з морським ділом, оповідають, що ся голота своєю зручністю і відвагою у морських битвах страшнійша від усякого ворога“.

Не згірша була козацька сила й на суші. До московської війни поставив Сагайдачний 20.000 вибраного війська, до турецького походу 40.000; тій підмозі завдячували Поляки свої побіди. Вславила ся вже тоді козацька артилерія, „гармата“,

яка довгий час заховала добре заслужене ім'я. В часах Сагайдачного усталив ся воєнний поділ козаччини. Військо ділило ся на полки, що мали до 4000 людей, — на чолі їх стояли полковники, а гетьман мав також свій полк; в турецькій поході 1621 р. було 11 полків. Кожний полк мав хоругву, довбуша й сурмача, а крім сього була й окрема музика. Полк ділив ся на сотні з сотниками й курії з отаманами. Артилерією

Запорозька Січ (у половині XVII віку).

правив обозний, військовою канцелярією писарь, військовим судом судді; осавули сповняли обов'язки нинішніх ад'ютантів. Се показує, яку вагу мало гетьманство Сагайдачного в історії козацького війська, — не говорити вже про його значіння в тодішній українській політиці.

Найблизші наслідники Сагайдачного не дорівняли великому організаторови. Козаччина розвивала ся далше, — одначе жила не новими набутками, але тим, чого набрала ся в минувшині. Були морські походи — без успіхів, була боротьба з Польщею — невдатна. Провідники повстань 1625—1638 рр. Жмайло, Тарас, Павлюк, Острянин організують значні маси,

але в бою не додержують Полякам, — не вміють вибрати тактики, не удержують війська в дисципліні, не роблять ніяких удіпшень в армії, — тільки табор і артилерія деколи рятують ситуацію.

Нову епоху в нашій армії (1648—1657) сотворив щойно Богдан Хмельницький. Не вяснено дотепер, чи воєнну

Козак (Старинний малюнок).

освіту він відбував тільки на Запорожжю, чи також десь за границею; є вістка, що він був у Франції в часі 30-літньої війни. Якби ні було, — вже перші виступи Богдана відкрили незвичайний стратегічний талант у невідомім дотепер воєвнику. Тайною перших побід Хмельницького під Жовтими Водами й Корсунем було те, що він кинувся до сміливої офензиви, упереджаючи рухи польських військ — всі давніші гетьмани-повстанці трималися иншої тактики — уступати в степи перед ворогом і боронити ся замкненим табором. По тих початкових з'удареннях чекали Хмельницького ще тяжші завдання: побіч устанвлення політичної лінії організація нової

великої армії з соток і тисяч, що напливали до нього. Довгий побут у Білій Церкві літом 1648 р. був присвячений передусім тим організаційним цілям; зокрема знати велику дбайливість гетьмана коло запровіянтовання армії, — з цього боку військо Хмельницького стояло все дуже добре. Більше до бажання лишало уоруження, — але тут треба було перебороти незвичайні труднощі, бо зовсім не було власних фабрик оружя і навіть небагато фахових ремісників, а також спинився довіз із заграниці; головне джерело, з якого збільшалося козацьке оружє, була воєнна здобича, — так зросла артилерія під Корсунем о кільканадцять гармат, під Пилявцями о 80 штук. Воєнна сила Хмельницького в короткім часі зросла з декількох тисяч на кількадесят, — числили її навіть до 200.000. В тім числі постійного війська було не більше ніж 40—60 тисяч, але в часі війни армія збільшалася загальним ополченням, черню. Щоб вижити таку величезну силу, Хмельницький перевів територіальний поділ і розміщення армії на новоздобутих краях — по лівім боці Дніпра було стаціонарованих сім полків, по правім девять; в часі війни число збільшалося. Треба було величезної енергії, щоб удержати справність новозорганізованої сили при примітивних комунікаційних умовах того часу; Хмельницький тут вповні стояв на висоті свого завдання — мобілізація його полків дивує скорістю і докладністю рухів. Такі операції були облекшені через те, що зі зростом армії й її поділом збільшалося число вищих військових урядників.

III. Гетьманщина. Січ.

Давня військова старшина почала зватися генеральною, а в кождім полку утворено полкову старшину (побіч полковника полковий обозний, суддя, осавули, писарь), а сотні також збільшилися і сотники дістали ширші компетенції. Через те до участі в військовім ділі могло ввійти дуже значне число людей і кождий визначніший військовий таланти мав поле до попису. Під рукою Хмельницького виробився цілий ряд знаменитих полководців, що зазначилися чи то на полі

битви, чи то в військовій управі. Як войовники були славні: Богун, Нечай, Кривоніс; в генеральній канцелярії проявили свою роботу при укладанню воєнних плянів Виговський і мабуть Чорнота, довголітній генеральний обозний. Сам Хмельницький — згідно з новочасними воєнними звичаями — не ходив у боєвий огонь (як се робив ще Сагайдачний), але сама

Сотник.

Полковник.

(З малюнків XVIII в.).

поява Богдана, грізна й могутня, та його налка, пориваюча вимова мусіли робити незатерте вражіння на військо. Воєнні успіхи були як найкращі; під особистим проводом Хмельницького козацька армія все побіджала в відкритім полі (крім згаданих баталій Зборів 1649, Батіг 1652, Городок 1655, — під Берестечком 1651 в рішучий момент гетьмана не було); облоги міст удавали ся, коли справді був намір їх здобувати (Львів двічі лишив ся цілий завдяки політичним обставинам). Колиб дипломатичні змагання були рівно щасливі, як воєнні, — Хмельниччина була-б золотим віком для нас... Але

Хмельницький все-таки є найбільшим нашим полководцем часів козаччини.

Син великого гетьмана, Юрко, не перейняв батькових здібностей, як деінде, так і на військовім полі. Наслідниками Богданових ідей могли бути люде, що з ним спільно працювали. Іван Виговський (1657—1659) не жертвував своїх сил спеціально військовости, але коли став гетьманом, зумів добірними полками великого попередника розбити сильне московське військо під Конотопом 1659 р. — знати було ще давню силу і карність Богданових рядів. Ще більше на міру Богдана був Петро Дорошенко (1665—1676); його батько був одним з довірених полковників Хмельницького, а він сам розпочав військову службу в тій добрій школі. Пізнійша його діяльність на гетьманстві вказує, що в менше безнадійних часах він міг бути продовжителем Богданових часів в українськім війську; його походи з невеликою силою, а все побідні віщували в ній першорядного полководця. Але здійснити своїх замислів він не зміг. Іншим типом був Іван Сірко — запорозький лицарь у давнім стилі, завзятий ворог бусурманів, — але чоловік без політичного світогляду, що геройськими подвигами шкодив не раз українській справі...

Нещаслива руїна, що розбила єдність України, знищила могутність козацької армії. На Правобережжю останні правильні козацькі відділи розв'язалися в перших роках XVIII віку. На Гетьманщині перетривало козацьке військо довше, але чимраз більше підпадало під управу російських військових властей, — як і ціле державне життя. Були деякі військові реформи в тих часах, але вони не скріплювали війська, а скорше відбирали йому український характер.

Мазепа (1687—1709) бажав зміцнити свою оружну силу й завів наємні відділи сердюків або компанійців, але ся прибічна гетьманська сторожа будила тільки нехіль в інших відділів. Так само з неохотою стрічалися фортифікації Мазепи на полудневій границі, звернені проти Турків, — були підозріння, що вони звертають ся проти вольностей Січі. Запізно прийшли реформи військового устрою, — розділ компетенцій

військової канцелярії від військового суду, утворення окремої скарбової управи, навіть особня артилерійська канцелярія; рівночасно з тим головна управа армії підлягала Москві, а козацькі полки гинули в походах за чужі інтереси, або на фортифікаційних роботах коло Петербурга... Кінець кінців скасувала

Запорозька Рада.

Росія гетьманську управу 1764 р., а потім скасувала окремі козацькі полки 1783 р., переміняючи їх на полки „карабінерів“; полковників звільнено зовсім зі служби, а низшій старшині дозволено вибирати — нову службу або відставку.

З занепадом Гетьманщини ще короткий час звертала увагу своїм військом Запорозька Січ. Не знищило її перше руйнування в передодень полтавської катастрофи, відродила ся на татарській території в Олешках (коло гирла Дніпра); а хоч 1734 р. прийняла протекторат Москви, лишила собі значні

військові права; запорозького війська було тоді до 7000. Скасована та зруйнована другий раз 1774 р. виросла наново в трьох державах: в Туреччині, Австрії і знов у Росії. На турецькій території Січ була спочатку під Очаковом, а потім на Дунайських гирлах, де існувала до 1828 р. Під австрійське панування перейшла частина Запорожців у числі вісім

Запорожець.

Чорноморець перших часів.

тисяч за Йосифа II. 1785 р. й дістала приміщення в Банаті над долішньою Тисою, — але звідти незабаром вимандрувала до Туреччини. В Росії саме правительство відновило козаччину під назвою Чорноморського війська 1784 р. для боротьби з Турками; провід обійняв Антін Головатий. Се нове військо числило коло 3000 кінноти й 10.000 піхотинців і мало й свою флотилію. В 1787—92 рр. Чорноморці брали участь у турецькій війні і прославилися особливо при облозі Очакова. В 1792 р. перенесено їх над Кубань; в 1828 р. вернула ся з Туреччини частина тамошніх козаків і з них утворено невелике „Азовське військо“, пізнійше в 1850-их рр. воно

злучило ся з Чорноморцями. Чорноморське військо се останній сурогат давньої української армії, що задержав ся в Росії до нинішнього дня — може й не цілком страчений для української справи.

До сього можна додати, що Росія нераз у крайній потребі для забезпечення симпатій між українським населенням збирала добровільні козацькі полки, як от 1812 й 1831 рр. — обіцяючи відновлення давнього ладу, та ніколи не здійснюючи тих обіцянок.

IV.

Українські військові організації в Галичині 1848 р.

Під австрійським пануванням можливість з'організування власної оружно́ї сили приніс Українцям 1848 рік — триста-літнє повстання Хмельницького — весна народів. Тоді в часи, корисні для нас і з політичного боку, утворили ся три українські військові організації: народня гвардія, селянська самооборона, полк стрільців.

Народня гвардія се була організація дозволена в цілій державі для оборони конституційного ладу. В Галичині на жаль захопили її в свої руки Поляки — яко краєву організацію з польською командою. Українці, а саме тодішня політична організація „Головна Українська Рада“, всіми силами протестували проти сього, — але фактичний стан річи не дав змінити ся і гвардія в більшій частині лишилася польською. Лише в деяких містах, як в Яворові і Бережанах, на силу заведено українську організацію, — пам'яткою по них лишили ся прапори з гербом — львом, що переховували ся в музеях.

Коли 1848/49 р. Маляри підійняли повстання проти Австрії, австрійське правительство для оборони Галичини зорганізувало тут народню самооборону. Ся організація обіймала кілька підгірських округів: Сянік, Самбір, Стрий, Станіславів, Коломия. До сього війська належали всі мушчини в віці 20—50 літ; кожде село мало свого команданта, а декілька або кільканадцять сіл творили округ і мали надкоманданта. Командантами по селах були звичайні вислужені військові,

жандарми, лісничі й ин.; крім них була низша старшина, сотники, пятьдесятники, десятники. Люде, приналежні до оборони, діставали оружє; ізза недостатчі чогось лїпшого брали коси, настромлені на дручки, списи сїльського виробу, сокири. Більші села мали власні хоругви, по містах мали й тарабани. Узброєних у рушницї зібрано в осібний відділ стрільців; кінні творили відділи кінноти. На даний знак усе військо мало ставити ся в так зв. алярмові місця, що лежали близько угорської границі. Кожде село висилало до окружного центру щоденно одного або двох узброєних людей на т. зв. ординанс, аби принести прикази від надкоманданта до місцевої команди. В селі була також варта, що стримувала переїздних і питала ся о паппорти. Від границі до кожного села йшли стовпи тривоги, пооб'язувані соломою і напущені смолою; коли наближав ся ворог, сторожа мала їх запалити й подати як найскорше знак тривоги узброєним селянам; тоді всі збирали ся в алярмове місце. Деколи збирали ся відділи з цілого округу на загальний перегляд.

Перегляд самооборони відбув ся напр. у Богородчанах в осени 1849 р. — на толоці під містом. На правім крилі уставлено зверх 300 Гуцулів з рушницями через плечі на маленьких гірських кониках; проводили ними умундуровані гайдуки з камеральних дібр. Коло них стало 600 піших Гуцулів і Підгірян, що мали або власні гвінтівки, або старі жовнірські карабіни з кременем, або стрільби, відібрані польській народовій гвардії; були поділені на шість сотень, а проводили ними камеральні лісничі. Дальше уставило ся в трьох рядах до 8.000 селян, поділених не на сотні, але громадами, а кожде село вів селянин, вислужений жовнір, якому перевішено через плечі старий капральський тесак з арсеналу у Львові. В руках мали коси, списи, сокири. Якийсь капітан зі Львова мав промову, а потім відбула ся дефіляда. Один старий священик, сивенький, як голуб, сїв убраний у фелон на білого коня і з величезним хрестом у руках став перед військом. На команду „марш!“ затагнув сильним голосом пісню „Пречиста Діво Мати“; потім співали „Мир вам, браття“ і „Машерують швалїжери, щаслива їм дорога“ . . . Так само свя-

точно відбуло ся в Станиславові посвяченне гармати для селянського війська. Гарно вичищена гармата зі синьо-жовтою ляфетою стояла перед церквою, звернена немов умисне на давню біло-червону стражницю польської гвардії народової. Артилеристи були в мундурах голубої краски зі жовтими вилогами та в сірих шараварах, на головах мали чорні баранкові шапки з жовтими верхами . . .

Українські гірські стрільці (1849 р.).

Народня самооборона дійшла до значних розмірів, бо в самім станиславівському окрузі числила понад 17.000. Селянські відділи показали свою справність у боротьбі з угорсько-польськими повстанцями, які під покликом свободи й братерства нищили пограничні села та хотіли привернути давню анархію і самоволю. До сутичок з повстанцями прийшло в околицях Лавочного, де селяне взяли до неволі більше ніж 350 людей, між ними багато Поляків, так само в Самбірщині й Коломийщині. Коли угорське повстання здавлено, австрійський уряд розв'язав також селянські відділи в осени 1849 р.

Баталіон українських гірських стрільців повстав заходами „Головної Української Ради“ на дозвіл цісаря Франца Йосифа I з 10 марта 1849 р. Він мав ту саму ціль, що селянська самооборона — боронити Галичину перед Мадярами, але був з'організований вже справді по військовому, навіть мав німецьку муштру. Від інших полків відрізняв ся український баталіон мундуром: кабат був червоний зі стоячим ковніром і з синіми „рогальками“ на раменах, мав один ряд золотих гузиків. Штани сині зі шнуровими жовтими лямпасами; пояс широкий, ремінний з мосяжними бляшками. Замість плаща був сірак сірої краски з синім обрамованням і з синіми гузиками й петлями. На голові носили сіру гугульську крисаню зі стрілецькими перами по лівім боці або складану шапку з великим дашком і жовтим обрамованням. Узброєні були карабіном і довгим багнетом. До баталіону зголосило ся 3.460 добровольців, але прийнято лиш 1.410 люда. Офіцерами в баталіоні були в більшій часті Українці. Баталіон стояв у близькім відношенню до наших політичних кругів: офіцери по іменуванню представляли ся „Головній Українській Раді“, командант прислав рапорти про стан баталіону, а при народніх святах, напр. святкованню панщини, стрільці виступали з музикою і робили ілюмінації своєї касарні.

В воєнних операціях баталіон не брав участі, хоч ходив на Угорщину, бо угорське повстаннє вже впало. „Головна Українська Рада“ внесла до цісаря прошеннє, щоби дозволено утворити ще другий баталіон з українською командою й українською хоругвою. Українські політики мали думку побільшувати корпус поступенно до 10000 людей тай утворити національне наше військо. Але тодішній намісник Аґенор Голуховский заявив ся проти такого дозволу, бо — як писав — такий корпус, оживлений національними почуваннями, був би оружною репрезентацією українського народу й міг би показати сепаратистичні змагання. Прошенню о другий баталіон відмовлено. Перший баталіон українських гірських стрільців також розв'язано в січні 1850 р.

Дальша історія українського війська се вже історія Українських Січових Стрільців.

Видання Союзу визволення України.

I. По українськи:

- 1— 2. **Тарас Шевченко.** Кобзарь. Вибір поезій. Випуск I і II. Відень 1914—15. Ціна кожного вип. брош. 1 кор., в оправі 1 кор. 40 сот.
3. **В. Дорошенко.** Півтораєста літ української політичної думки. Короткий огляд. Відень, 1914, Ціна 10 сот. (Вичерпане).
4. **Букварь** (для полонених Українців). Царгород, 1914. З друкарні Союзу. Ціна 4 сот.
5. **Відомости про російську Україну.** (Січовим Стрільцям), Царгород, 1915. З друкарні Союзу. Ціна 15 сот.
6. **Проф. М. Грушевський.** Як жив український народ. Коротка історія України. З малюнками і картою України. Царгород, 1915. Ціна 50 сот.
7. **Б. Заклинський,** Що треба знати кожному Українцеві? З малюнками. Відень, 1915. Ціна 20 сот.
8. **Др. Вол. Левицький.** Як живеть ся українському народови в Австрії. Відень, 1915. Ціна 20 сот.
9. { **Б. Лепкий.** Чим жива українська література? } Відень, 1915.
 { **В. Сімович.** Короткий огляд укр. літератури. } Ціна 20 сот.
10. **Сім пісень.** Гостинець для українських вояків. Відень, 1915. З малюнками і нотами. Ціна 20 сот.
11. **Др. В. Старосольський.** Національний і соціальний момент в українській історії. Відень, 1915. Ціна 10 сот.
12. **В. Темницький.** Українські Січові Стрільці. Відень, 1915. Ціна 30 сот.
13. **Холмщина.** Короткий нарис. Львів, 1915. Ціна 30 сот.
14. **Др. Л. Цегельський.** З чого виникла війна та що вона нам може принести. Відень. 1915. Ціна 20 сот.
15. **Др. Л. Цегельський.** Самостійна Україна. Звідки взяли ся і що значать назви „Русь“ і „Україна“. З картою України. Відень, 1915. Ціна 30 сот.
16. **Т. Шевченко.** Великий Лях. З передмовою й поясненнями д-ра В. Сімовича. Відень, 1915. Ціна 30 сот.
17. **Др. Б. Барвінський.** Звідки пішло ім'я „Україна“? Відень, 1916. Ціна 20 сот.
18. **Краснов.** Що тепер дієть ся в Росії? Відень, 1916. Ціна 10 сот.
19. **Др. М. Лозинський.** Галичина в життю України. Відень, 1916. Ціна 60 сот.
- 20—22. **Українські колядки.** Вид. 3. Відень, 1916. Ціна 20 сот.
23. **На переломі.** Памяткова книжка і Календарь Союзу визволення України на 1916 рік. Відень, 1916. З численними малюнками. Ціна 1 кор. 50 сот.
24. **М. Возняк.** Наша рідна мова. (З портретами). Відень, 1916. Ціна 10 сот.
25. **Проф. др. І. Шишманов.** Роля України в болгарськім відродженню. (Вплив Шевченка на болгарських поетів передвизвольної доби). Відень, 1916. Ціна 20 сот.
26. **Проф. др. Ст. Томашівський.** Церковний бік української справи.

Друкують ся:

27. **О. Кириленко.** Українці в Америці.
28. **Др. І. Крип'якевич.** Українське військо. Короткий історичний нарис. З численними малюнками.
29. **Др. Л. Цегельський.** Русь-Україна і Московщина-Росія.
30. **Вол. Дорошенко.** Українство в Росії. Короткий нарис новішого українського руху. (З портретами).
31. **Др. О. Назарук.** Слідами Українських Січових Стрільців. З численними малюнками.
32. **Др. Е. Левицький.** Листи з Німеччини.
33. **Галицько-володимирське князівство.** Короткий історичний нарис.
34. **З полону.** Збірник поезій полонених Українців.
й інші.

II. По німецьки:

1. **Prof. M. Hruschewskyj.** Ein Überblick der Geschichte der Ukraina (короткий огляд історії України). Відень, 1914. (Вичерпане).
2. **Prof. M. Hruschewskyj.** Die ukrainische Frage in ihrer historischen Entwicklung. (Українська справа в її історичнім розвитку). Відень, 1915. Ціна 50 сот.
3. **G. Cleinow.** Das Problem der Ukraina. (Українська проблема — про умови самостійної укр. держави). Відень, 1915. Ціна 20 сот.
4. **Der Krieg, die Ukraina und die Balkanstaaten.** Відень, 1915. Зміст: Др. Л. Цегельський, Як Росія „визволяла“ Україну; його ж нариси: Україна й Болгари, Україна й Туреччина; відозва Союзу визволення України до балканських народів і до громадської думки Європи; Платформа Союзу. Ціна 40 сот.
5. **Hofrat Dr. I. Puluj.** Ukraina und ihre internationale politische Bedeutung. (Україна і її міжнародне політичне значіння). Відень, 1915. Ціна 80 сот.
6. **Die Ukraine und der Krieg.** Denkschrift des Bundes zur Befreiung der Ukraina. (Україна і війна. Пропагандне письмо Союзу визв. України). Мюнхен, 1915. (Вичерпане).
7. **Dr. St. Rudnyzkyj.** Ukraina. Land und Volk. Eine gemeinfassliche Landeskunde. (Україна. Край і нарід. Загально-доступна географія України). Відень, 1916, ст. VIII + 416 + VI + 6 карт + 40 малюнків. Ціна брош. 10 кор., в гарній синій оправі з золотими витисками 12 кор..

Друкують ся:

- 8-9. **Prof. M. Hruschewskyj.** Geschichte der Ukraina. (Історія України). Частина I-а. Від початків історії України до Козаччини. Львів, 1916. ст. VII + 224. Част. II. Від Козаччини до нашого часу. Відень, 1916 (готується до друку).
10. **Dr. E. Lewickyj.** Galizien. (Галичина. Історичний огляд).
11. **Українці під оглядом історичним, етнографічним і антропологічним.** Переклад розвідок М. Костомарова, В. Антоновича і Хв. Вовка з передмовою і примітками радника двору О. Барвінського.

III. По німецьки і українськи:

Україна. Край і нарід. 40 образків з німецької книжки „Ukraina“ д-ра С. Рудницького. Титуловий рисунок п. Олени Кульчицької. Відень, 1916. Ціна 2 кор.

IV. По болгарськи:

1. М. Хрушевски. Прѣгледъ на украинската исторія. Софія, 1914. З картою України. (Вичерпане).
2. Др. Л. Цехелски. Не освободительница, а потисница на народитѣ. (Какъ Русія „освобождава“ Украина). Софія, 1914. З картою України. В додатку до брошури подані відозви Союзу визв. України до громадської думки Європи, до болгарського народу та Платформа Союзу. Ціна 50 сот.
3. Др. Л. Цехелски. Украинството нѣмска интрига ли е? Отговоръ на русофилтѣ: Я Романчукъ и д-ръ Н. Бобчевъ. Софія, 1915. Ціна 1 К 40 сот.

V. По італійськи:

S. Rudnizkyj. L'Ucraina e gli Ucraini. (Україна і Українці). Рим, 1914. З картою України. Ціна 50 сот. (Вичерпане).

VI. По румунськи:

Rusia Taristă — asupritoarea popoarelor. Царська Росія — гнобителька народів. Букарешт, 1914. З картою України. Зміст: З. Арборе, Український народ (замість передмови); Др. Л. Цегельський, Не освободителька, а гнобителька народів; До громадської думки Європи, Платформа Союзу й його відозва до румунського народу. Ціна 50 сот.

VII. По турецьки:

Україна, Росія й Туреччина. Збірник статей. З картою України. Царгород, 1915. Зміст: 1. Передмова від видавців, 2. Др. Л. Цегельський — Україна й Туреччина, 3. Проф. М. Грушевський — Короткий огляд української історії, 4. В. Дорошенко — Політичні партії на російській Україні, 5. М. Меленевський — Культурна праця Українців, 6. А. Жук — Російська Україна в числах, 7. Відозва Союзу до турецького народу, 8. Відозва його „До громадської думки Європи“, 9. Платформа Союзу. Ціна 1 кор.

VIII. По чеськи:

H. Boczkowski. Ukrajina a ukrajinská otázka. Praha, 1915. З картою України. Ціна 1 кор.

IX. По шведськи:

Dr. L. Cehelskyj. Ukraina sveriges bortglömda bundsförvant. (Україна, колишня шведська союзниця). Стокгоlm, 1915. Ціна 50 сот.

X. По хорватськи:

V. Choma-Dowski. Ukrajina i Ukrajinci. Zagreb, 1916. З картою України. Ціна 1 кор.

Накладом „Союза визволення України“ вийшла велика книга
д-ра Степана Рудницького, проф. університету у Львові, п. з.

UKRAINA, LAND UND VOLK

(Україна, край і нарід).

Се перший більший твір в німецькій мові, що займаєть ся Україною, значить цілим полуднем східної Європи, та гарно виповнює прогалину, яка була досі в науці географії. Книжка повинна найти ся в руках кожного інтелігентного Українця.

Її зміст такий: Україна як географічна одиниця. I кн. Фізична географія. Положення й великість. Чорне море й його побережа. Загальний огляд будови поверхні України. Українські верховини. Українські височини. Українські низи. Ріки й річки України. Український клімат. Ростинний і звіринний світ України. II кн. Антропогеографія. Етнографічні границі України. Число й розміщення Українців по їх землі. Український народ яко антропогеографічна одиниця. Загальні замітки. Антропологічні прикмети Українців. Українська мова. Історично-політичні традиції та змагання Українців. Українська культура. Взаємини між землею й народом України. Економічно-географічний огляд України. Ловецтво й рибальство. Лісове господарство. Хліборобство. Садівництво й городництво. Скотарство. Мінеральні багатства. Промисл. Торговля й комунікація. Области та селитьби України. Спис важнійшої літератури та докладний показчик імен і річей.

До книжки додано 6 карт: поглядову фізичну карту України 1:5000000, геологічну, тектонічно-морфологічну, кліматичну, ростинно-географічну й етнографічну карту східної Європи 1:10000000.

Замикають книжку 40 образків, що представляють краєвиди й народні типи України.

Видання дуже гарне та старанне. Карти й образки виконані дуже добре. Ціна в порівнянню до величезних коштів накладу невисока: 10 кор. за брошурований примірник, а 12 К за примірник у гарній синій оправі з золотими витисками.
